

I. Sociologická perspektiva

[vakát]

Předznamenání k Sebraným statím k sociologii náboženství [1920]

Max Weber

Problémy univerzálních dějin nevyhnutelně a oprávněně pojednávají plody moderního evropského kulturního světa v této perspektivě: jaké zřetězení okolností vedlo k tomu, že právě na půdě Okcidentu a jen zde se vynořily kulturní jevy, jež leží ve směru vývoje, který má – jak si rádi představujeme – *univerzální* význam a platnost.

Jen v Okcidentu existuje „věda“ ve vývojovém stadiu, jež dnes uznáváme jako „platné“. Empirické poznatky, uvažování o problémech světa a života, filozofická a také – ačkoli plně rozvinutí systematické teologie je vlastní křesťanství ovlivněnému helénismem (v islámu a u některých indických sekt jsou toho jen náznaky) – teologická životní moudrost hlubšího druhu, vědění a pozorování mimořádné sublimace, to všechno existovalo také jinde: v Indii, Číně, Babylónu, Egyptě. Avšak: babylónské i každé jiné astronomii chybělo matematické založení – což činí o to úžasnějším vývoj babylónského hvězdářství –, jež mu dali teprve Heléni. Indické geometrii chyběl racionální „důkaz“, jenž je opět produktem helénského ducha, který také poprvé vytvořil mechaniku a fyziku. Indickým přírodovědám, jež byly co do pozorování neobyčejně rozvinuté, chyběl racionální experiment – po počátcích v antice bytostný produkt renesance a moderního laboratorium – pročež zejména v Indii nemělo technicko-empiricky vysoce rozvinuté lékařství biologickou a zvláště biochemickou základnu. Racionální chemie chybí všem kulturním oblastem s výjimkou Okcidentu. Velmi rozvinuté čínské dějepiscectví postrádá thúkydidovské pragma. Machiavelli má předchůdce v Indii. Ale všechna asijská učení o státu postrádají systematiku, jež by byla srovnatelná s aristotelovskou, a racionální pojmy vůbec. Pro racionální teorii práva chybí jinde, a to vzdor všem náznakům v Indii (jako Mimamsova škola), vzdor obsažným kodifikacím zvláště v přední Asii a vzdor všem indickým a jiným zákoníkům, ona přísná právní schémata a formy myšlení římského a na něm vyškoleného okcidentálního práva. A útvar jako kanonické právo je znám pouze v Okcidentu.

Podobně je tomu s uměním. Jak se zdá, byl hudební sluch u jiných národů vyvinut jemněji, než jak je tomu dnes u nás, anebo přinejmenším stejně jemně. Polyfonie nejrůznějšího druhu byly dalekosáhle rozšířeny po celé zemi, se součinností nějaké množiny nástrojů a také s diskantem se lze setkat i jinde. A všechny naše tonální intervaly byly propočítány a známy

také jinde. Ale racionální harmonická hudba – jak kontrapunkt, tak harmonie akordů –, vytváření tónového materiálu na základě tří trojzvuků s harmonickou tercií, naše chromatika a enharmonika, od renesance vykládané racionální formou v harmonii, náš orchestr se smyčcovým kvartetem jako svým jádrem a organizací ansámblu dechů, generální basy, naše notové písmo (jež teprve umožňuje komponování i hudební dílo samo, totiž jeho přetrvávající existenci), naše sonáty, symfonie, opery – jakákoli programová hudba, zvukomalebnost, tónová alterace a chromatika existovaly jako výrazové prostředky v nejrůznějších hudbách a k tomu všemu jako prostředek všechny naše základní nástroje: varhany, klavír, housle – to všechno existovalo jen v Okcidentu.

Lomený oblouk užívali jako dekorační prostředek i jinde, v antice, v Asii, a ani lomená křížová klenba nebyla v Orientu neznámá. Ale racionální použití gotické klenby jako prostředku rozložení tlaků a překlenutí libovolně formovaných prostorů a – především – jako konstruktivní princip velkých monumentálních staveb a jako styl, jak byl vytvořen ve středověku, zahrnující základy sochařství i malířství, to jinde chybí. Právě tak ale – ačkoli technické základy pro to byly převzaty z Orientu, chybí ono řešení problému kopule, jakož i onen druh „klasické“ racionalizace veškerého umění – v malířství provedené racionálním použitím lineární a vzdušné perspektivy – jak ho u nás provedla renesance. Výtvary tiskařského umění existovaly v Číně. Avšak tištěná, jen pro tisk určená a jen jím umožněná literatura, především „noviny“ a „časopisy“, to vše vzniklo jen v Okcidentu. Vysoké školy všeho druhu, také takové, které byly přinejmenším vnějškově podobné našim univerzitám nebo i našim akademiím, existovaly také jinde (Čína, islám). Ale racionální a systematický odborný provoz vědy, vyškolená vrstva odborníků v tom smyslu, který v dnešní kultuře převládá, existovala jen v Okcidentu. Především stejně jako odborný *úředník*, onen úhelový kámen moderního státu a moderního hospodářství Okcidentu. Přirozeně, že „úředník“, dokonce i pracovně specializovaný úředník, je prastarým jevem nejrůznějších kultur. Avšak ono absolutní, nezrušitelné vetkání naší celé existence, všech základních politických, technických i hospodářských podmínek našeho pobývání ve světě, do onoho přediva organizací odborně vyškoleného *úřednictva*, oněch technicky, obchodně a především *právně* proškolených státních úředníků, kteří se stali nositeli důležitých každodenních funkcí sociálního života, neznala žádná země a žádná doba v tom smyslu, jako moderní Okcident. *Stavovská* organizace politických a sociálních seskupení byla dalece rozšířena. Avšak už stavovský *stát* „*rex et regnum*“ v západním smyslu znal jen Okcident. A dokonalé parlamenty periodicky volených „zástupců lidu“, demagogů a panství stranických vůdců jakožto parlamentu odpovědných „ministrů“ vytvořil také jen Okcident – ačkoli přirozeně všude na

světě existovaly „strany“ ve smyslu organizací pro dobývání a ovlivňování politické moci. Stát vůbec ve smyslu politického *zařízení*, s racionálně stanovenou „ústavou“, racionálně stanoveným právem a se (státní) správou orientovanou na racionálně stanovená pravidla, totiž na „zákony“, a vykonávanou *odbornými* úředníky, to – nehledě na pouhé počátky jindy a jinde – v této kombinaci pro něj bytostných znaků zná pouze Okcident.

A tak je tomu také s nejosudovější silou našeho moderního života: s *kapitalismem*.

„Pud získávat“, „snaha o výdělek“, o peněžní zisk, o co možná nejvyšší peněžní zisk nejsou ničím, co vzniklo teprve s kapitalismem. Toto úsilí existovalo a existuje u číšníků, lékařů, drožkářů, umělců, nevěstek, úplatných úředníků, vojáků, lupičů, křižáků, návštěvníků hráčských doupat, žebráků – můžeme říci: v případě „all sorts and conditions of men“, ve všech epochách všech zemí světa, kde pro to nějak byla nebo je dána objektivní možnost. Patří k základní abecedě kulturních dějin, že takovéto naivní pojmové určení bylo jednou pro vždy opuštěno. Neomezená touha po zisku se v nejmenším nerovná kapitalismu, a už vůbec ne jeho „duchu“. Kapitalismus *může* být přímo identifikován se *zkázněním*, přinejmenším s racionálním temperováním tohoto iracionálního pudu. Samozřejmě, že kapitalismus je identický se snahou o *zisk* v kontinuálním, racionálním kapitalistickém provozu: o neustále *obnovovaný* zisk na základě „*rentability*“. Neboť tak to musí být. V rámci kapitalistického uspořádání veškerého hospodářství by byl odsouzen k zániku každý jednotlivý kapitalistický provoz, který by se neorientoval na šanci dosahování rentability. Nejdříve si *definujme* věci poněkud přesněji, než jak se to často děje. „Kapitalistický“ hospodářský akt pro nás především znamená takový akt, který spočívá na očekávání zisku prostřednictvím využití šancí ve *směně*: tedy na (formálně) *pokojně* šanci zisku. Každý (formálně a aktuálně) násilný zisk probíhá podle svých vlastních zákonů a není účelné (jakkoli ho nikomu nemůžeme zakázat) ho podřazovat pod stejnou kategorii jednání nakonec orientovaného na šanci zisku ve směně.¹ Kde je kapitalistický zisk dosahován racionálně, tam je odpovídající jednání orientováno na *propočít* kapitálu. To znamená, že je jako prostředek zisku vřazeno do plánovitého využití věcných nebo osobních užitných výkonů tak, že *bilančně* propočítaný

¹ Zde, jakož i na jiných místech, se odlišuji od našeho slovního mistra L. Brentana (a jeho později citovaného díla). A to nejenom terminologicky, ale nadále také věcně. Nezdá se mi účelné, aby se pod jednu a tutéž kategorii podřazovaly tak heterogenní věci, jako je zisk z kořisti a zisk z vedení továrny. A ještě méně účelné je, aby se jako „duch“ kapitalismu – v protikladu k jiným formám zisku – označovalo úsilí o zisk peněz, a to proto, že s tím druhým je ztracena preciznost pojmů, s tím prvním pak především možnost, aby se vypracovalo to, co je na okcidentálním kapitalismu specifické oproti všem jiným formám. Také ve *Philosophie des Geldes* G. Simmela jsou „peněžní hospodářství a kapitalismus příliš těsně postaveny k sobě, a to ke škodě věcných výkladů“ [Georg Simmel, *Philosophie des Geldes*, München: Duncker & Humblot³1920]. Ve spisech W. Sombarta, a především také v nejnovějším vydání jeho krásného stěžejního díla o kapitalismu se ztrácí – alespoň

konečný výnos jednotlivého podnikání v peněžně zhodnotitelném vlastnictví statků (anebo periodicky bilančně propočítaná odhadnutá hodnota peněžně zhodnotitelného vlastnictví statků v případě kontinuálního provozu podnikání) bude při početní uzávěrce *přesahovat* „kapitál“, tzn. bilančně odhadnutou hodnotu prostředků zisku, jež byly nasazeny pro zisk prostřednictvím směny (a že je tedy při trvalém podnikání má *přesahovat stále*). Je jedno, zda se jedná o komplex zboží existující in natura v případě obchodního cestujícího v určité komendě, jehož závěrečný výnos musí zase sestávat z obdrženého jiného in natura existujícího zboží, nebo o továrnu, jejíž podstatné části jako budovy, stroje, zásoby peněz, surovin, polotovarů i hotových produktů představují nárok, vůči jehož závaznosti jsou protipostaveny: vždy je rozhodující to, že kapitálový *propočet* se provádí v penězích, ať už je to způsobem moderního účetnictví anebo ještě nějakým primitivním a povrchním způsobem. Kalkulace jak na počátku podnikání, při vstupní bilanci, stejně jako před každým jednotlivým jednáním, kalkulace při kontrole a přezkoušení účelnosti a konečná kalkulace, při níž se v závěrečné bilanci zjišťuje, jaký byl vlastně peněžní „zisk“. Vstupní bilance nějaké komendy je např. zjištění peněžní hodnoty vložených statků, která je mezi stranami přijata jako to, co *má* platit, pokud už peněžní formu nemají – jejich závěrečná bilance představuje ocenění, které je v základech konečného rozdělení zisků a ztrát. V základech každého jednotlivého jednání komendy leží – pokud se jedná o racionální případ – kalkulace. Že skutečně přesný propočet i ocenění zůstávají stranou a že se postupuje přibližně nebo prostě tradičně a konvenčně, k tomu dochází v každé formě kapitalistického podniku dodnes, jestliže okolnosti přesný propočet nevyžadují. Avšak to jsou body, které se týkají jen stupně *racionality* kapitalistického zisku.

Z hlediska pojmu se jedná jen o to, že *skutečná* orientace na srovnávání peněžního ocenění úspěchu s oceněním peněžních nákladů, v jakkoli primitivní formě k ní může docházet, je pro hospodářské jednání nanejvýš určující. V tomto smyslu pak ale „kapitalismus“ a „kapitalistické“ podniky s obstojnou racionalizací kapitálového propočtu existovaly – až kam sahají dokumenty ekonomického charakteru – ve *všech* kulturních zemích světa. V Číně, Babylónu, Egyptě, středomořské antice, ve středověku právě tak jako v novověku. Nejen zcela izolované jednotlivé podniky, ale také hospodářství, která byla postavena na stále nových jednotlivých kapitalistických akcích a také kontinuální „provozy“ – ačkoli právě obchod po dlouhou dobu neměl charakter našeho trvalého provozu, nýbrž v podstatě charakter série jednotlivých akcí a teprve pozvolna se v chování *velkopodnikatelů* objevila

z mého pohledu – to, co je na Okcidentu *specifické*: racionální organizace práce, a to velmi silně ve prospěch

vnitřní, (právě na tento obor činnosti orientovaná) souvislost. V každém případě jsou kapitalistické podnikání a také kapitalistický podnikatel, který nepodniká jen příležitostně, nýbrž trvale, něco prastarého, co bylo rozšířeno nanejvýš univerzálně.

Ale Okcident dal vzniknout oné míře významu, a – což je toho důvodem – vytvořil druhy, formy a směry kapitalismu, které nikde jinde neexistovaly. Všude ve světě existovali obchodníci ve velkém i v malém, místní i meziregionální, existovaly obchody s kredity všeho druhu a nanejvýš rozličné banky, ale takové, které měly přinejmenším od 16. století podobné funkce jako banky dnešní. Námořní zápůjčky, komendy a komanditní obchody i asociace byly dalece rozšířeny také na podnikové úrovni. Kdekoli existovaly *peněžní* finance veřejných organizací – v Babylónu, Řecku, Indii, Číně, Římu –, všude tam se objevovali investoři při financování především válek a námořního pirátství, pro dodávky a stavby všeho druhu, pro zámořskou politiku koloniálních podniků, jako majitelé nebo provozovatelé plantáží s otroky či přímo nebo nepřímo vynucenou prací, pro pacht domén, úřadů a především daní, pro financování stranických šéfů za účelem voleb a kondotierů za účelem občanských válek, a konečně také jako „spekulanti“ v šancích všeho druhu. Tento druh podnikatelů, totiž kapitalistických *dobrodruhů*, existoval po celém světě. Jejich šance – s výjimkou obchodu a bankovních a kreditních obchodů – byly svým těžištěm buď iracionálně spekulativního charakteru, nebo byly orientovány na zisk prostřednictvím násilí, především kořisti: kořisti z aktuální války anebo kořisti chronicky fiskální (vyplundrování poddaných).

Toto znamení na sobě často nesou i v naší dnešní okcidentální přítomnosti kapitalismus zakladatelský, velkospekulantský, koloniální i moderní finanční, především ale veškerý specificky na *válku* orientovaný kapitalismus, a dnes, stejně i jako dříve, jsou tomu blízké – byť jen jednotlivé – součásti mezinárodního velkoobchodu. Ale vedle toho zná Okcident v *novověku* také zcela jiný a nikde jinde na zemi nerozšířený druh kapitalismu: racionálně kapitalistickou organizaci (formálně) *svobodné práce*. Jinde se setkáváme jen s jejími předstupni. Dokonce i organizace *nesvobodné* práce dosáhla určitého stupně racionalizace jen v případě plantáží a – ve velmi omezené míře – v ergasteriích antiky, a ještě nižší stupeň měla na počátku novověku v případě panství s robotou, anebo v domácím průmyslu na panstvích s prací nevolnickou nebo povinnou. Pro svobodnou práci se mimo Okcident dokonce i vlastní „domácí industrie“ nachází dobře doložená jen v jednotlivých případech, a přirozeně všude se vyskytující používání denní mzdy vedlo k manufakturám sotva kdy, nanejvýš výjimečně a jen ve zvláštních případech, vždycky ale odlišně od moderní organizace podniků (zvláště státně

vývojových faktorů, které působily všude ve světě.

monopolních), a už vůbec ne k racionální organizaci výuky řemesel v té podobě, již měla v okcidentálním středověku. Avšak racionální organizace podniku, orientovaná na šance *trhu se statky*, a nikoli na šance násilné politiky anebo na šance iracionální spekulace není jediným zvláštním projevem okcidentálního kapitalismu. Moderní racionální organizace podniku by nebyla možná bez dvou dalších důležitých vývojových prvků: *oddělení domácnosti a provozu*, jež dnešní hospodářský život zcela ovládlo, a – což s tím těsně souvisí – racionální *účetnictví*. Místní oddělení dílny a prodejny od obydlí se nachází také jinde (v případě orientálního bazaru a v ergasteriích jiných kulturních oblastí). A také vytvoření kapitalistických asociací s odděleným podnikovým účtem existuje ve východní Asii stejně jako v Orientu a v antice. Ale proti modernímu osamostatnění provozu zisku jsou to však jen počátky. Především z toho důvodu, poněvadž tam zcela chybí anebo jsou jen zárodečně rozvinuty² *vnitřní prostředky* této samostatnosti: jak naše racionální podnikové *účetnictví*, tak také naše *právní* oddělení majetku podniku od majetku osobního. Vývoj jinak všude směřoval k tomu, že provozům, které byly zaměřené na zisk, dával vzniknout jako součásti *velkodomácností* („oikos“) knížat a pozemkového panstva: jak už rozpoznal Rodbertus; při všech mnoha zdánlivých příbuznostech šlo o vývoj nanejvýš odlišný, přímo protikladný.

Ale všechny tyto zvláštnosti kapitalismu Západu svůj dnešní význam nakonec obdržely teprve prostřednictvím souvislosti s kapitalistickou organizací práce. S tím souvisí také to, co se často nazývá „komercializací“: rozvoj cenných papírů a racionalizace spekulace, již je burza. Neboť bez kapitalisticky racionální organizace práce by všechno toto, pokud by to vůbec bylo možné – a to se týká i vývoje ke „komercializaci“ –, mělo sotva stejnou důležitost. Především pro sociální strukturu a pro všechny s ní související specificky moderní problémy. Exaktní kalkulace – základ všeho ostatního – je možná právě jen na půdě svobodné práce. A jako – což znamená protože – žádná racionální organizace práce, tak také – a to znamená proto – svět mimo moderní Okcident nepoznal žádný racionální *socialismus*. Jistě stejně jako městské hospodářství, městskou potravinovou politiku, merkantilismus a knížecí politiku

² Samozřejmě, že by se tento protiklad neměl pojímat absolutně. Z politicky orientovaného (a to především s daní a nájmem pracujících) kapitalismu vyrostly už ve středomořské a orientální antice, ale také v Číně a Indii racionální *trvalé* provozy, jejichž účetnictví – jež je nám známo jen v žalostných zlomcích – mohlo mít „racionální“ charakter. Politicky orientovaný kapitalismus „dobrodruhů“ se nejtěsněji dotýká racionálního podnikového kapitalismu zejména ve svých počátečních dějinách při utváření moderních *bank*, vzniklých většinou z *politických*, válečně motivovaných obchodů, což se týká ještě Bank of England. Je pro to např. příznačný protiklad Patersonovy individuality – typického „promotora“ k oněm členům direktoria, kteří dostávali vyrážku z jeho trvalých postojů a kteří byli velice brzo charakterizováni jako „The Puritan usurers of Grocers' Hall“, právě tak jako vykojení bankovní politiky této „nejsolidnější“ banky ještě v případě založení (společnosti) South-Sea. Protiklad je tedy docela přirozeně plynulý. Ale je *zde*. Racionální *pracovní* organizace vytvořili velcí promotori a finančníci právě tak málo, jako – a zase obecně a s jednotlivými výjimkami – údajně typičtí nositelé finančního a politického kapitálu: Židé. Na tom se podíleli (jako typus!) zcela jiní lidé.

blahobytu, rozdělování dávek, regulovanou ekonomiku, protekcionismus a různé teorie *laissez faire* (v Číně), tak také ostatní svět poznal komunistické a socialistické hospodaření velmi odlišného rázu: rodinný, nábožensky nebo vojensky podmíněný komunismus, státně socialistické (v Egyptě), monopolně kartelistické a také konzumní organizace nejrůznějšího druhu. Ale právě tak jako – přesto, že všude jednou existovaly městská tržní privilegia, cechy a gildy, a že se všude také nejrůznějším způsobem odlišovalo mezi městem a venkovem – všude mimo Okcident chybí pojem „měšťana“ stejně jako jen v moderním Okcidentu vzniklý pojem „buržoazie“, podobně musí také chybět „proletariát“ jako *třída* právě proto, že chybí racionální organizace *svobodné práce* v podobě *provozu*. „Třídní boje“ mezi vrstvami věřitelů a dlužníků, vlastníků půdy a bezzemků či nevolníků a pachtýřů, mezi reprezentanty zájmů obchodních a konzumenty nebo i vlastníky půdy existovaly v nejrůznějších konstelacích všude. Ale už okcidentální středověké boje mezi pány a poddanými se jinde objevují jen v náznacích. Všude chybí moderní protiklad velkopřmyslového podnikatele a svobodného námezdního dělníka. A proto také nemohla existovat problematika toho druhu, kterou zná moderní socialismus.

V univerzálních dějinách kultury tedy pro nás nakonec *není* – čistě ekonomicky – ústředním problémem kapitalistická činnost jako taková, existující všude v různě rozvinuté formě: kapitalismus dobrodruhů nebo kapitalismus orientovaný na obchod, na válku, politiku, správu a na šance zisku z nich vznikající. Spíše ale vznik *buržoazního podnikového* kapitalismu s jeho racionální organizací *svobodné práce*. Anebo kulturně historicky: vznik západní buržoazie a jejích specifík, která jsou sice v těsné souvislosti se vznikem kapitalistické organizace práce, ale přece s ní nejsou jednoduše identická. Neboť „buržo“ ve stavovském smyslu existoval už před vývojem specificky západního kapitalismu. Ale ovšem *jen* na Západě. Specificky moderní okcidentální kapitalismus je zprvu zcela zřejmě velkou měrou spoluurčován vývojem *technických* možností. Jeho racionalita je dnes bytostně podmíněna *propočitatelností* technicky rozhodujících faktorů: podkladů exaktní kalkulace. To ale vpravdě znamená prostřednictvím specifík západní vědy, zvláště pak matematicky a experimentálně exaktních a racionálně založených přírodních věd. A na druhé straně vývoj těchto věd a na nich spočívající techniky dostával a nyní sám udržuje rozhodující impulsy z kapitalistických šancí, které se jako prémie napojují na jeho hospodářskou zhodnotitelnost. Avšak vznik západní vědy prostřednictvím takovýchto šancí určen nebyl. Počítání, počítání se složenými čísly a algebru provozovali také Indové, vynálezci systému číselných hodnot podle postavení čísla v celkové sumě, což se na Západě do popředí dostalo teprve ve *službě* rozvíjejícího se kapitalismu; v Indii to však nevytvořilo žádnou moderní kalkulaci ani bilanční

propočít. Ani vznik matematiky a mechaniky nebyl podmíněn kapitalistickými zájmy. To se spíše dělo s *technickým* využíváním vědeckých poznatků, které bylo rozhodující pro řád života našich mas a podmiňováno ekonomickými prémie, jež byly v Okcidentu na toto využívání vysazovány. Tyto prémie ale pramenily ze zvláštností *sociálního* řádu Okcidentu. Je tedy třeba se ptát: *kteřé* bytostné součásti těchto zvláštností to byly, poněvadž nepochybně ne všechny byly stejně důležité. K nepochybně důležitým patří racionální struktura *práva* a *správy*. Neboť moderní racionální podnikový kapitalismus právě tak, jako vyžaduje propočítatelné technické pracovní prostředky, vyžaduje také na základě formálních pravidel propočítatelné právo a správu, bez kterých by sice byl možný dobrodružný a spekulativní kapitalismus obchodníků i všechny možné druhy politicky podmíněného kapitalismu, ale žádný racionální soukromohospodářský provoz s konstantním kapitálem a spolehlivou *kalkulací*. Avšak takové právo i taková správa jsou v *takovéto* právně-technické a formalizované dokonalosti pro hospodářské vedení nyní k dispozici *jen* na Západě. Je tedy třeba se ptát, odkud toto právo pochází. Jak ukáže každý výzkum, vedle jiných okolností to byly *také* kapitalistické zájmy, které v ošetřování práva a správy nepochybně upravovaly cestu pro panství právníckého stavu odborně vyškoleného na racionálním právu. Avšak nikterak jen anebo výlučně tyto zájmy. A ty ze sebe také ono právo *nevytvořily*; při tomto vývoji byly ale v činnosti také ještě zcela jiné síly. A proč kapitalistické zájmy nezpůsobily něco podobného v Číně nebo v Indii? A proč se tam ani vědecký ani umělecký, ani státní ani ekonomický vývoj neobrátil směrem k *racionalizaci*, která je vlastní Okcidentu?

Ve všech uvedených příkladech se přece zřetelně nejedná o zvláštnosti specificky utvářeného „racionalismu“ okcidentální kultury. Teď se zde nejedná o to, že je tímto slovem možné rozumět nanejvýš různé věci – jak se ještě opakovaně ukáže v pozdějších výkladech. Existuje například „racionalizace“ mystické kontemplance, tedy chování, jež – viděno z jiných oblastí života – je specificky „iracionální“; právě tak, jako existují racionalizace vědy, techniky, vědecké práce, výchovy, války, právní péče i administrativy. A kromě toho je dále možné, aby se každá z těchto oblastí „racionalizovala“ z pohledu krajně odlišných posledních hledisek a cílových orientací; to, co je pro jednoho „racionální“, to může být, viděno jinými, „iracionální“. Ve všech kulturních okruzích tedy existovaly racionalizace nejrůznějších oblastí nejrůznějším způsobem. Charakteristické pro jejich kulturně historickou odlišnost je teprve to, *kteřé* oblasti a kterým směrem byly racionalizovány. V první řadě se tedy jedná o to rozpoznat onen zcela zvláštní *svéráz* okcidentálního a – v jeho rámci moderního okcidentálního racionalismu a vysvětlit jej v jeho vzniku. Každý takovýto pokus o vysvětlení musí dbát především na jeho ekonomické podmínky, jak to odpovídá fundamentálnímu

významu hospodářství. Ale nesmí být zanedbán ani opačný kauzální vztah. Neboť tak jako na racionální technice a racionálním právu je ekonomický racionalismus ve svém vzniku vůbec závislý také na schopnostech a dispozicích lidí k určitým druhům prakticky racionálního způsobu života. Kde byl tento *způsob života* obstruován zábranami duševní povahy, tam také vývoj *hospodářsky* racionálního životního způsobu narazil na těžké vnitřní rozpory. K nejdůležitějším formujícím prvkům životního způsobu všude v minulosti patřily magické a náboženské síly a představy etické povinnosti založené ve víře na ně. O těch bude řeč v následných sebraných a doplněných statích (ve třech svazcích *Sebraných statí k sociologii náboženství* – pozn. překl.).

Do jejich čela jsou zařazeny dva starší články, které se pokoušejí přiblížit se k té stránce problému, která je většinou nejobtížněji uchopitelná, v *jedné* důležité jednotlivosti, totiž s ohledem na to, jak je vznik nějakého „hospodářského smýšlení“, „étosu“ nějaké hospodářské formy, podmíněn určitými náboženskými obsahy, a to na příkladu souvislosti moderního hospodářského étosu s racionální etikou asketického protestantismu. Zde jsme tedy šli jen po jedné stránce kauzálního vztahu. Následné statě o *Hospodářské etice světových náboženství* se pokoušejí vysledovat v přehledu vztahu nejdůležitějších kulturních náboženství k hospodářství a sociálnímu rozvrstvení svého prostředí oba kauzální vztahy potud, nakolik je to nutné k nalezení míst pro srovnání s okcidentálním vývojem, který bude dále analyzován. Neboť, jen takto se dá provést ono do jisté míry jednoznačné kauzální *přiřazení* těch prvků okcidentální hospodářské etiky náboženství, které jsou jí vlastní oproti etikám jiným. Tyto statě tedy nechtějí být jen – ať již jakkoli zhuštěnou – obsáhlou kulturní analýzou. Nýbrž zdůrazňují v každé kulturní oblasti zcela úmyslně to, co stálo a stojí v *protikladu* k okcidentálnímu kulturnímu vývoji. Jsou tedy zcela orientovány na to, co se z *tohoto* hlediska jeví jako důležité při příležitosti výkladu okcidentálního vývoje. Jiný postup se pro daný účel ani nezdál možný. Ale abychom zamezili nedorozuměním, musíme zde výslovně poukázat na tento omezený účel. A neorientovaného čtenáře musíme alespoň varovat před přeceněním významu těchto výkladů ještě v jiném ohledu. Sinolog, indolog, judaista, egyptolog v nich přirozeně nenaleznou nic věcně nového. To, co bychom si přáli, je pouze, aby se za věcně *podstatné* nepovažovalo nic, co by se muselo posuzovat jako věcně *chybné*. Do jaké míry se autorovi podařilo přiblížit se tomuto ideálu alespoň natolik, jak je neodborníku vůbec možno, to samozřejmě on sám nemůže vědět. Je přece docela jasné, že někdo, kdo je odkázán na používání překladů a v ostatním na to, aby se sám orientoval v často velmi kontroverzní odborné literatuře o způsobech používání a vyhodnocování monumentálních, dokumentárních nebo literárních pramenů, jež on sám není s to za sebe a samostatně posoudit v jejich hodnotě,

má všechny důvody, aby o hodnotě svého výkonu přemýšlel s velkou skromností. A to tím více, že úroveň existujících překladů skutečných „pramenů“ (to znamená nápisů a listin) je částečně (zvláště pokud jde o Čínu) ještě velmi malá v poměru k tomu, co existuje a co je důležité. Z toho všeho vyplývá provizorní charakter těchto statí, zvláště pak těch částí, které se týkají Asie.³ Jen odborníkům bude příslušet konečný soud. Byly napsány vůbec proto, poněvadž pochopitelně až dosud nebyly k dispozici odborné výklady zaměřené k tomuto zvláštnímu cíli a z těchto zvláštních hledisek. S nesterpnou velkou měrou i v nesterpném smyslu jsou odsouzeny k tomu, aby byly brzo „překonány“, což koneckonců platí o veškeré vědecké práci. Jakkoli je to opovázlivé, v pracích tohoto druhu se podobným přesahům do jiných oblastí ani zabránit nedá. Pak je ale třeba, aby se právě z toho, pokud jde o úspěšnost, vyvodily silně rezignativní konsekvence. Móda nebo i literátské choutky by dnes odborníky rády postrádaly, anebo by je degradovaly na subalterní dělníky pro ty, kteří se už domnívají „nazírat“. Skoro všechny vědy za něco vděčí diletantům, často za velice hodnotná hlediska. Avšak diletantismus jako princip vědy – to by byl konec. Kdo chce „nazírat“, ať jde do kina: tam je mu dnes právě toto pole problémů masově nabízeno také v literární formě.⁴ Nic není vzdálenějšího zcela střízlivým výkladům těchto svým úmyslem přísně empirických studií než toto smyšlení. A – chtěl bych připojit – kdo si přeje „kázání“, ať jde do kostela. Jaký *hodnotový* poměr existuje mezi kulturami, které jsou zde srovnávacím způsobem pojednány, tomu zde nebude věnováno ani slovo. Je pravdou, že cesta lidských osudů může působit otřesně na toho, kdo z nich vidí jen jejich část. Ale udělá dobře, jestliže si své malé osobní komentáře ponechá pro sebe, jak se to ostatně také činí při pohledu na moře anebo na velehory – ledaže by se cítil povolán nebo dokonce i nadán k uměleckému tvoření či k prorockým výzvám. Ve většině ostatních případů příliš mnoho řečí o „intuici“ neskrývá nic jiného než nedostatečnou distanci k objektu, již je třeba posuzovat právě tak jako stejný postoj k člověku.

Je třeba zdůvodnit to, že pro cíle, jež zde byly sledovány, nebyl ani zdaleka tolik zohledňován *etnografický* výzkum, jak by to v dnešní situaci bylo nevyhnutelné pro opravdu pronikavé podání zvláště asiatské religiozity. Nebylo tomu tak jen proto, že lidská pracovní síla má své meze. Ale dovoleno se to zdá být především proto, že jsme se zde museli dotýkat souvislostí nábožensky určené etiky oněch vrstev, jež patří ke „kulturním elitám“ příslušné

³ Také zbytky mých znalostí hebrejštiny jsou zcela nedostatečné.

⁴ Nemusím snad říkat, že tím nerozumím takové pokusy jako je třeba Jaspersův ([Karl Jaspers], *Psychologie der Weltanschauungen*, [Berlin: Springer] 1919) anebo z druhé strany Klagesův ([Ludwig Klages, *Prinzipien der Charakterologie*, [Leipzig: Barth ²1920]) anebo v podobných studiích, které se od mého pokusu odlišují druhem východiska. Pro vyrovnání s nimi by zde nebylo místo.

oblasti. A jedná se zde právě o vlivy, jež měl *jejich* způsob života. Jestliže se konfrontují s etnograficko-etnologickou situací, je zcela správné, aby také tyto elity byly ve své specifice uchopeny zcela odpovídajícím způsobem. Budiž tedy výslovně doznáno a zdůrazněno, že zde existuje mezera, nad níž by se etnograf musel plným právem pozastavit. Doufám, že něco pro její zaplnění budu moci učinit při systematickém vypracování sociologie náboženství. Avšak takový podnik by překročil rámec tohoto výkladu a jeho omezené cíle. Ten se musel spokojit s pokusem o vůbec možné odkrytí srovnatelných momentů našich okcidentálních *kulturních* náboženství.

Konečně je potřeba promyslet také *antropologickou* stránku problému. Jestliže stále znova v Okcidentu a jen tam nacházíme určité druhy rozvíjejících se racionalizací, a to i v (zdánlivě) navzájem nezávisle se vyvíjejících oblastech životního způsobu, pak lze přirozeně předpokládat, že rozhodující podklad zde skýtají *dědičné* kvality. Pisatel se vyznává, že má osobně a subjektivně sklon k tomu vysoce oceňovat význam biologického dědictví. Avšak v této době, vzdor významným výkonům antropologické práce, nevidím žádnou cestu, abych co do míry a – především – co do způsobu a nasazení nějak exaktněji uchopil anebo jen hypoteticky naznačil jeho podíl na *zde* zkoumaném vývoji. Právě jednou z úloh sociologické a historické práce musí být, aby nejdříve odkryla pokud možno všechny ty vlivy a kauzální řetězce, které jsou uspokojivě vysvětlitelné prostřednictvím reakcí na osudy i prostředí. Teprve pak, i jestliže kromě toho srovnávací neurologie a psychologie ras dále pokročí za své dnes existující a v jednotlivostech mnohoslibné počátky, budeme *snad* smět doufat, že dostaneme uspokojivé výsledky také pro tento problém.⁵ Především tento předpoklad se mi zdá chybět a odkazování na „dědičnost“ by bylo ukvapenou rezignací na tu míru poznání, jež je už dnes možná, a přesunutím problému na (zatím ještě) neznámé faktory.

Max Weber, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha: Oikúmené 1998, s. 172-184. Přeložil Miloš Havelka. Převzato s laskavým svolením nakladatelství Oikúmené.
Původní vydání: Max Weber, „Vorbemerkung“, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen: Mohr (Siebeck) 1920.

⁵ Stejný názor mi před lety potvrdil jeden vynikající psychiatr.

[vakát]